

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНІ АСПЕКТИ ТЕМПОРАЛЬНИХ ПОКАЗНИКІВ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

У статті аналізуються дві групи темпоральних показників художнього тексту за комунікативними, функціонально-семантичними, структурними ознаками. Досліджується характер передачі за їх допомогою моделі об'єктивного часу, яка створюється в художньому тексті.

Спрямованість сучасних досліджень на виявлення суттєвих ознак категорії тексту зумовлює доцільність пошуку форматів тієї чи іншої категорії тексту й визначення особливостей текстотвірної і текстотвірної функції. Комунікативний намір мовця робить текст зв'язним і передбачає знання комунікативної ситуації слухачем. Взаємодія лексичних і синтаксичних категорій із семантичним значенням мовних одиниць зв'язує їх у текст. Дослідження лексичних, граматичних, синтаксичних, комунікативно-прагматичних особливостей функціональних стилів свідчить, що мовні одиниці, "які не мають специфічного забарвлення у системі мови, набувають певного функціонального значення у контексті окремого стилю мови" [1:115]. Комунікативні функції, що їх виконує художній текст, відбиваються на логіко-семантичній структурі тексту взагалі й кожного висловлювання зокрема. Темпоральний план як один із елементів цієї структури набуває специфічних рис.

Учені розглядають різні аспекти темпоральної структури тексту художньої літератури. Час як морфолого-синтаксичну категорію досліджували П. Браун, Г. Хельб'іг, Й. Буша, Х. Вайнріх, які відносили до часових планів темпоральної структури тексту онтологічний, художній і перцептуальний час [2;3;1]. Питання семантики часу стояли в центрі уваги досліджень С. Різель, О. Шендельс, Б. Совінського, Т. Шіппан, які вказували на чотири плани темпоральної організації тексту, виділяючи абсолютний і відносний час у художньому тексті, а також час текстосприймання та план розвитку часової програми тексту [4;5;6;7]. Темпоральний план привертав увагу дослідників також із погляду його еволюції у діахронічному плані [1;2]. Нас зацікавили елементи темпоральної структури художнього тексту щодо їх функціонально-семантичних характеристик.

На наш погляд, вирішенню лінгвістичних питань, пов'язаних із темпоральною структурою художнього тексту, найкраще відповідає погляд, за яким будь-яке речення-висловлювання або текст завжди співвідносяться з об'єктивним часом двояко. З одного боку, це однозначне співвіднесення з моментом (або часом) мовлення як висловлювання про події, які відбуваються в момент мовлення, відбуваються до цього моменту або очікуються в майбутньому. З другого боку, події, про які йде мова, характеризуються і більш конкретно – вони співвідносяться з об'єктивним часом [2:110]. Таким чином, будь-який текстовий фрагмент, який має референтом макроситуацію, мікроситуацію або подію, повинен одержати параметризацію за темпоральними ознаками.

До засобів, які моделюють часові відносини та прикмети часу в художньому тексті, включаються мовні засоби різних рівнів, а також образна система мови, композиція твору, контекст.

Наявність перелічених вище різноманітних засобів, що беруть участь у формуванні темпоральної структури тексту, впливає з надзвичайно складного й діалектично суперечливого характеру об'єктивного часу, який знаходить відображення в художньому тексті через своєрідний сплав художнього, граматичного та перцептуального часу.

Отже, темпоральність як функціонально-семантична категорія тексту являє собою дуже складне, багатоаспектне й неоднорідне явище. При цьому темпоральну параметризацію (локалізацію) ми розглядаємо як один із важливих аспектів темпоральної структури тексту.

Ми вважаємо, що необхідно відрізнити темпоральну параметризацію (локалізацію) від локалізованості/нелокалізованості дії. Темпоральну локалізацію ми розглядаємо на рівні тексту, тоді як категорія локалізованості/нелокалізованості дії містить у собі особливий аспект зв'язку "внутрішнього часу" дії з часом "зовнішнім". Цей зв'язок являє собою неорієнтоване відношення до однаправленого потоку часу, до осі часу [1: 11]. Таким чином, категорія локалізованості/нелокалізованості виділяється для предикатних одиниць і предикатних виразів, тобто ця категорія діє на рівні речення-висловлювання. Темпоральна параметризація (локалізація) тексту – це локалізація в темпоральному плані денотативних текстових ситуацій, які виражаються за допомогою абзаців, абзацних комплексів і надфразових єдностей. Темпоральна локалізація проявляється на рівні тексту, а локалізованість/нелокалізованість у часовому плані – на рівні речення-висловлювання.

До основних мовних засобів, за допомогою яких передаються часові ознаки, належать часові адвербалії. Дослідники розрізняють дві групи часових адвербалій: компленти (згідно з іншою класифікацією – актанти, адвербалії-компленти) і ситуанти (модифікатори, адвербалії-модифікатори) [1:6; 2:99]. Категоріальному значенню першої групи відповідають, на наш погляд, часові адвербалії, які істотні для рівня речення, тому що вони служать для поповнення семантики дієслова-присудка і для завершення структури речення:

"Eine wie muЯ alle Bbel, die die Gutter schicken kйnnen, auf eine Stadt herabziehen, wenn man sie mechen lдЯt, sie mьЯte einfach verschwinden, so als wдre sie niemals hier gewesen, sie selbst hat mir beigebracht, dass ich mir keinen Gedanken verbieten muЯ, aber nun frage ich mich, ob sie dabei geblieben wдre, wenn sie damals alle meine Wьnsche gekannt hдtte" [8:150].

"Nun wird es ja sowieso bald vorbei sein mit dem heimlichen Ruhm der Medea als Heilerin" [8:121].

Другу групу складають вільні й незалежні від семантики дієслова-присудка часові адвербалії. Такі адвербалії характеризуються зв'язком із суб'єктивно-предикатною основою речення або групи речень у цілому:

"Noch in der gleichen Nacht brachte sie ihre Kinder zur Welt, es waren Zwillinge, halt, es sind Zwillinge, muЯ ich sagen, uwei Jungen, gesund und kräftig, der eine blond wie Jason, der andere dunkel und kraushaarig wie sie" [8:120].

"Wenige Wochen später, an einem windigen, trüben Herbsttag, segelten die "Argo" und die Schiffe der Kolcher, die Medea begleitet hatten, in unseren Hafen, ein Lotsenschiff unserer Flotte wies sie ein, einige mittlere Beamte des Palasts waren zu ihrem Empfang abgeordnet" [8:119].

"Zu spät! Wir können nicht mehr wissen, was wir tun, welche Handlung unser Gehorsam oder unsere Aufkehnung nach sich zieht, welche Ausbeutung, was für ein Verbrechen an den Früchten klebt, die wir essen, am Brot und an der Milch, die wir unseren Kindern geben. Zu spät! Die Versuchung dieses Daseins war zu groß, und der Mensch zu klein für die Gnade, die darin besteht, zu leben und nicht vielmehr Nichts zu sein" [9:194].

Поняття текстових показників ми пов'язуємо з поняттям ситуантів; при цьому темпоральні текстові показники ми ділимо на дві функціонально-семантичні групи: темпоральні локалізатори й темпоральні релятори.

1. Темпоральні локалізатори співвідносять денотативну текстову ситуацію з певним моментом або періодом об'єктивного часу:

"Alphons Clenin, der Polizist von Twann, fand am Morgen des dritten November neunzehnhundertachtundvierzig dort, wo die Straße von Lamboing aus dem Walde der Twannbachschlucht hervortritt, einen blauen Mercedes, der am Straßenrande stand" [9:9].

"Am späten Nachmittag, gegen halb fünf Uhr, zogen dicke Wolken auf und warfen Schatten über die Erdbeerfelder" [10:124].

Найчастіше темпоральні локалізатори виражаються темпоральними іменниками, провідним для яких є темпоральне значення. Крім темпоральних іменників локалізація в темпоральному плані може здійснюватись темпоральними прикметниками та прислівниками:

"Aber mindestens einen vollen Monat lang waren Sommer für Sommer unendliche Mengen Erdbeeren zu pflücken" [10:90].

"Das Leben auf der Insel bei sommerlicher Hitze unterschied sich in dieser Hinsicht nicht vom Leben anderswo: Ab und zu geschahen schlimme Dinge" [10:303].

Необхідно взяти до уваги широке використання в художніх текстах посереднього (непрямого) засобу темпорального співвіднесення:

"Jetzt glaubte er zum erstmalig ersthaft daran, dass er es mit einem Mord zu tun hatte. Er hätte damit rechnen müssen, dass der Lauf der Welt ihn früher oder später an diesen Punkt bringen würde. "Guten Abend!" Leider kann ich Sie auf keinen Fall mit Ihrem Boot auslaufen lassen" [10:302].

Крім непрямого засобу темпорального співвіднесення в художніх текстах використовується також відносне темпоральне співвіднесення:

"Bis zu diesem Zeitpunkt, bis vor neun Monaten, war dieses solide viktorianische Haus ein Haus gewesen, das auch Maggie beschützt hatte, das sie jeden Nachmittag erwartet hatte, wenn sie von der Drake Street in die Beauchemin Street einbog, made von einem Tag mit Eliot und Pound und Hardy und Tolstoi und Studentinnen und Studenten, von denen die meisten sich für Worte des Herzens und der Seele kaum interessierten. Bis die junge Anwaltsgehilfin das alles gedndert hatte. Bis Joe Maggie um ein Gespräch gebeten hatte in dem schönen, kleinen Wohnzimmer mit dem offenen Kamin." [11:10].

Спостереження за функціонуванням темпоральних локалізаторів у художніх текстах свідчать про те, що орієнтація подій і ситуацій тексту здійснюється за однією або одночасно за кількома лініями.

У першому випадку це не що інше, як пряма хронологізація через вказівку на рік або пору року, на місяць, на день тижня, на час доби (тобто має місце однопланова локалізація текстових подій і ситуацій):

"Und so hatte Maggie an jenem frühen Oktobernachmittag in dem kleinen Wohnzimmer vor dem Kaminfeuer gesessen, während die Ahornbäume ihr eigenes leuchtend rotes Feuer entfacht hatten, und hatte Joe zugehört, wie er das Gewebe ihres gemeinsamen Lebens aufräufelte" [11:12].

"Als er erwachte, war es immer noch Nacht, gegen halb elf, er mußte bis drei Stunden geschlafen haben, dachte er, befand er sich in einem Zimmer, das er verwundert und nicht ohne Besorgnis betrachtete" [9:179].

У другому випадку темпоральна локалізація текстових подій і ситуацій представлена більш детально, тобто багатопланово:

"Nach dem Essen, gegen drei Uhr, zündete er den Heizofen an und stellte ihn in das Schlafzimmer seiner Mutter. Die Standuhr seiner Eltern tickte nach all den Jahren immer noch mit williger Ausdauer. Sie erinnerte ihn jetzt daran, wie sein Vater ihm jeden Samstag morgens im Bett vorgelesen hatte, während die Uhr im Hintergrund lautstark tickte" [10:391].

"Maggie war schon wach, als es zu dämmern begann. Schon zum zweitenmal hörte sie morgens die ersten Raben krächzen. Während der vergangenen Nacht war sie zu mehreren Schüssen gekommen" [11:153].

2. Темпоральні релятори співвідносять денотативну текстову ситуацію з умовним моментом або періодом у полі залежного текстового фрагменту. Досить часто такий умовний момент або період позначається темпоральним локалізатором. Таким чином, темпоральні релятори виявляються залежними від темпоральних локалізаторів:

"In all den langen Jahren hatte sie eines gewuЯt, etwas, das damals alle gewuЯt hatten: sie hatte ihm das Herz gebrochen. Und jetzt hatte ebendieses Herz ihn getutet. Sie wЯrde ihm nie mehr sagen kЯnnen, wie leid es ihr tat, wie sie ihm die sprichwЯrtliche Fackel getragen hatte in all den Jahren" [11:65].

"Nun tat der Wodka seine Wirkung. Nichts KrЯftigeres fiel ihm ein. Doch war er dann, als die fassungslose Nachtschwester hereinstЯrzte, schon eingeschlafen. Am anderen Morgen, es war Donnerstag, erwachte Вдрлach, wie vorauszusehen war, erst gegen zwЯlf, kurz bevor das Mittagessen gebracht wurde" [9:144].

Для темпоральних реляторів характерне менш широке темпоральне значення й закріплена за ними повторна номінація або прямих повтор темпоральної ознаки ситуації в тексті:

"Seit drei Tagen und Nдchten hatten die Zuschauer auf der Tribune nun das Toben des Windes in den Ohren, wenn sie ihren Hduser verlieЯen und sich zum Gericht und zurЯck kЯmpften. Es kam ihnen ganz unglaublich vor, dass der Wind tagelang und nдchtelang ununterbrochen wЯtete, und es machte sie nervцs und ungeduldig" [10:432].

Основою для виділення темпоральних локалізаторів і темпоральних реляторів ми вважаємо характер передачі за їх допомогою моделі об'єктивного часу, яка створюється в художньому тексті. Темпоральні показники можуть апелювати до попереднього тексту або вказувати на подальший. Ступінь смислового зчеплення навіть в одному й тому ж тексті може бути різним і не однакою для різних видів комунікації. Словосполучення усіх частин тексту знаходить своє відображення в структурно-семантичній цілісності тексту. Словосполучення цілісності тексту передбачається єдність теми. Тема цілого мовленнєвого висловлювання може охоплювати низку часткових тем, які можуть бути пов'язані як безпосередньо, так і опосередковано. Не кожне речення може бути носієм однієї загальної теми, але кожне речення входить до надфразової єдності й служить виразником часткової теми.

З поняттям зв'язності співвідноситься й поняття дискретності – розчленування тексту на відносно самостійні єдності. Це можуть бути речення, абзаци, глави. Для своєї реалізації категорія темпоральності потребує розчленованого мовного матеріалу.

Очевидно, темпоральні показники тексту можна розглядати як своєрідні оператори тексту, оскільки їх функція – це, по суті, оформлення текстової даності в часовому відношенні (темпоральні показники тексту виконують актуалізуючу функцію).

Крім того, темпоральні локалізатори й темпоральні релятори мають різні функціонально-семантичні властивості. Для темпоральних локалізаторів основною є функція оформлення текстової даності при структуруванні тексту, а для темпоральних реляторів – функція коннекції, в зв'язку з чим їх роль у формуванні темпоральної анафори й темпоральної катафори дуже важлива.

Функціонально-семантичні властивості темпоральних показників тексту свідчать про їх поліфункціональний характер. У тексті темпоральні локалізатори служать показниками глобальної єдності, а темпоральні релятори – показники маргінальної єдності. Водночас темпоральні показники тексту є засобами створення часового континууму, ретроспекції й проспекції.

Аналіз композиційних функцій темпоральних показників тексту свідчить також про їх функціональну неоднорідність. Як виявляється, темпоральні локалізатори виконують інтродуктивну, а релятори – інтегральну функцію.

Важливо підкреслити, що темпоральні показники мають різний статус на рівні речення-висловлювання та на рівні тексту. Для речення-висловлювання характерні темпоральні показники, виражені морфологічними й синтаксичними засобами. На рівні тексту переважають темпоральні показники, представлені синтаксичними й гіперсинтаксичними одиницями.

Проведений аналіз семантичних особливостей темпоральних показників тексту та їх функціональна диференціація відкривають перспективи для подальшого вивчення темпоральності як текстової категорії, яка характеризує внутрішню організацію тексту, забезпечує словосполучення зв'язок між частинами тексту, готує адресата до подальшої інформації, закріплює текстову пам'ять, повертаючи адресата до попереднього, нагадуючи сказане.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Weinrich H. Tempus. Besprochene und erzdhlte Welt. – Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 1994. – 120 S.
2. Braun P. Tendenzen in der deutschen Gegenwartssprache. – Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 1987. – 325 S.
3. Helbig G., Buscha J. Deutsche Grammatik. – Leipzig, Berlin, Мьнchen: Verlag Enzyklopdie, 1996. – 735 S.
4. Ризель Э.Г., Шендельс Е.И. Стилистика немецкого языка. – М.: Высшая школа, 1975. – 315 с.
5. Sowinski B. Textlinguistik. Eine EinfЫhrung. – Stuttgart: Hrsg. Von H.Moser, 1993. – 200 S.
6. Schippan Th. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache. – Тьbingen: Niemeyer, 2002. – 305 S.
7. Weinrich H. Sprache in Texten. – Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 1993. – 80 S.
8. Wolf C. Medea. Stimmen. – Mohndruck, Gьtersloh: Luchterhand Literaturverlag GmbH, 1996. – 235 S.
9. Дьrrenmatt F. Der Richter und sein Henker. Der Verdacht. – Moskau: Tsitadel, 2000. – 237 S.
10. Guterson D. Schnee, der auf Zedern fЫllt. – Berlin: Berlin Verlag, 1996. – 512 S.
11. McKinnon. Tanz im Harvest Moon. – Мьнchen: List Verlag, 1998. – 245 S.

Матеріал надійшов до редакції 04.09.2004 р.

Sokolovska S.F. Functional-semantic aspects of textual temporal markers

Two groups of textual temporal markers are analyzed in the article on the basis of communicative, functional-semantic and structural indicators. The way of their reflection of objective time model appearing in the text is examined.

Соколовская С.Ф. Функционально-семантические аспекты темпоральных показателей художественного текста.

В статье анализируются две группы темпоральных показателей художественного текста по коммуникативным, функционально-семантическим, структурным признакам. Исследуется характер передачи с их помощью модели объективного времени, которая создается в художественном тексте.